The impact of the blessed monuments of Kazeroon on the architectural style of Bishapur city.

Hemmat Mohammadi[1]

Abstract

A large part of the buildings of the Islamic period of Iran are the tombs of Imam Zadegan. According to the available statistics, Imamzadegan has the second place among the historical buildings of Iran after mosques, and even according to some researchers, after the mosque, it has been more popular than any other building. A simple research on the architecture and decorations of the tombs related to Imamzadegan proves that in every period of Islamic Iran, the most important and widely used arts and the peak of architectural decorations related to that period were used in the building of Imamzadegan. In the meantime, Kazeroon city in Fars province, due to its historical context and appearance of an 8th century city, like other parts of the province, contains a number of blessed places of Imamzadegan. The location of this city in the vicinity of the ancient city of Bishapur and the special architectural style of the city of Bishapur, which was affected by the environmental and historical factors of that era (Sasanian era), has caused the use of local materials in the construction of buildings and according to the materials in the plans of the buildings, serious attention has been paid to the landmark buildings of Bishapur. This research has tried to consider the special conditions of the historical context of Kazeroon and examine the architectural elements including blessed monuments in terms of decorations and specific architectural styles. This research has been prepared by a descriptive and analytical method and by using field survey and drawing the plan and map of the blessed monuments of Kazeroon city as well as library studies. The results of this research show that the blessed monuments of Kazeroon, in terms of design and architectural style, was influenced by the historical buildings located in Bishapur and most of the materials used in this architecture are stone and plaster, which are abundantly found in Kazeroon region.

Key words: Kazeroon, Bishapur, Imamzadegan, blessed monuments, Sassani.

1. PhD student of the Department of History, Faculty of Literature and Human Sciences, Persian Gulf University. Bushehr. Iran.
hemat5798@yahoo.com

فصل نامه علمی مطالعات بقاع و اماکن متبرکه

العالم الاول | العدد ١ | الربيع ١٤٤٥

تأثر الاماكن المباركه في كازرون بالطراز المعماري لمدينه بيشابور

همت محمدی[١]

الخلاصه

تشكل مقابر ابناء الائمه في إيران جزءاً كبيراً من المباني في الفتره الإسلاميه. وفقاً للإحصائيات المتوفره، تحتل مقابر ابناء الائمه المركز الثاني بين المباني التاريخيه في إيران بعد المساجد، وحتى وفقاً لبعض الباحثين فانها تحظى بشعبيه كبرى بعد المسجد قبل اي مبنى آخر. اي بحث بسيط عن الهندسه المعماريه و زخارف المقابر المتعلقه بابناء الائمه يثبت أنه في كل فتره من فترات إيران الإسلاميه، تم استخدام أهم الفنون وأكثرها استخداماً و قمه في الزخارف المعماريه المتعلقه بتلك الفتره هو في بناء اضرحه ابناء الائمه. و من ضمن ذلک فان مدينه كازرون في محافظه فارس و بسبب نسيجها التاريخي و ملامح المدينه الذى يعود الى القرن الثامن الميلادي، كغيرها من أجزاء المحافظه فانها تحتوي على عدد من الأماكن المباركه لابناء الائمه. موقع هذه المدينه في محيط مدينه بيشابور القديمه و الطراز المعماري الخاص لمدينه بيشابور و الذي تأثر بالعوامل البيئيه و التاريخيه لذلك العصر (العصر الساساني) قد أدى إلى استخدام المواد المحليه في تشييد المباني، و بناء على ذلك، فإن المواد الموجوده في مخططات المباني تولي أيضاً اهتماماً جدياً للمباني التاريخيه. لقد حاولنا في هذا البحث دراسه العناصر المعماريه بما فيها الاماكن المباركه، دراسه من حيث الزخارف و الأساليب المعماريه المحدده، مع مراعاه الظروف الخاصه بالسياق التاريخي لكازرون. و قد تم إعداد البحث بالمنهج الوصفي التحليلي و باستخدام المسح الميداني و رسم مخطط و خريطه مدينه كازرون بالإضافه إلى الدراسات المكتبيه. تظهر نتائج هذا البحث أنه من حيث التصميم و أسلوب العماره، فقد تأثرت الاماكن المباركه لمدينه كازرون بالمباني التاريخيه الموجوده في مدينه بيشابور، و المواد الرئيسيه المستخدمه في هذه العماره هي الحجر و الجص، و التي تتواجد بكثره في منطقه كازرون.

الكلمات المفتاحيه: كازرون، بيشابور، ابناء الائمه، الاماكن المباركه، العصرالساساني

١. طالب دكتوراه في قسم التاريخ، كليه الآداب والعلوم الإنسانيه، جامعه الخليج الفارسي. بوشهر. إيران.
hemat5798@yahoo.com

تأثیرپذیری بقاع متبرکه کازرون از سبک معماری شهر بیشاپور

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۳

همت محمدی[۱]

بخش بزرگی از بناهای دوره اسلامی ایران را مقابر مربوط به امامزادگان تشکیل می‌دهند. بنا بر آمارهای موجود امامزادگان در میان بناهای تاریخی ایران پس از مساجد مقام دوم را دارا هستند و حتی به عقیده برخی از محققین پس از مسجد بیش از هر بنای دیگری مورد توجه عام بوده‌اند. پژوهشی ساده در معماری و تزئینات مقابر مربوط به امامزادگان اثبات می‌نماید که در هر دوره از ادوار حکومتی ایران اسلامی، مهم‌ترین و پرکاربردترین هنرها و اوج تزئینات معماری مربوط به آن دوره، در بنای امامزادگان بکار گرفته می‌شده است. در این میان شهرستان کازرون در استان فارس به دلیل برخورداری از یک بافت تاریخی و سیمای یک شهر قرن هشتمی همانند سایر نقاط استان تعدادی از بقاع متبرکه امامزادگان را در خود جای داده است. قرارگرفتن این شهر در مجاورت شهر باستانی بیشاپور و سبک معماری خاص شهر بیشاپور که متأثراز عوامل محیطی وتاریخی آن عصر(ساسانی) بوده باعث شده که از مصالح بومی در ساخت بناها استفاده فراوان گردد و به تبع مصالح در نقشه‌های بناها نیز توجه جدی به ساختمان‌های شاخص بیشاپور شده است. این پژوهش تلاش داشته با در نظرگرفتن شرایط خاص بافت تاریخی کازرون عناصر معماری واز جمله بقاع متبرکه را از لحاظ تزئینات وسبک های معماری خاص بررسی نماید. پژوهش به روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از بررسی میدانی و برداشت طرح و نقشه بقاع متبرکه شهر کازرون از نزدیک، همچنین مطالعات کتابخانه‌ای تهیه شده‌است . نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بقاع متبرکه شهر کازرون به لحاظ طراحی و سبک معماری تحت تأثیر بناهای تاریخی واقع در شهر بیشاپور بوده‌اند و عمده مصالح به کار رفته در این معماری نیز از سنگ و گچ بوده که به وفور در منطقه کازرون یافت می‌شده است.

کلیدواژه‌ها: کازرون، بیشاپور،امامزادگان، بقاع متبرکه، ساسانی

۱. دانشجوی دکتری گروه تاریخ دانشکده ادبیات وعلوم انسانی دانشگاه خلیج فارس. بوشهر. ایران.
hemat5798@yahoo.com

فصل نامه علمی مطالعات بقاع و اماکن متبرکه

مقدمه

کازرون، یکی از شهرهای استان فارس و مرکز شهرستان بوده و دارای تاریخی کهن است. موقعیت جغرافیایی این منطقه باعث شده در طول تاریخ این مکان مورد توجه سلاطین و صاحبان قدرت واقع شود. خود شهر کازرون به‌عنوان مرکز این شهرستان دارای بافت تاریخی و یک پیشینه کهن‌سالی است که از قرن چهارم آغاز و تا دوره قاجار تداوم یافته است. از ساختارهای معماری و اشکال و عناصر فیزیکی این بافت، بقاع متبرکه و آرامگاه‌های امامزادگان است. این اماکن که علاوه بر جنبه‌های اعتقادی و مذهبی از یک پیشینه تاریخی نیز برخوردارند سال‌هاست که شیوه ساخت و معماری آن‌ها موردتوجه بوده است به‌طوری‌که نشانه‌هایی از تداوم هنر معماری ساسانی به‌جای‌مانده در منطقه کازرون را در ساخت این دست از بناها می‌توان ردیابی نمود. با در نظر گرفتن ویژگی‌های معماری این بناها مثل پلان چهارایوانی، گنبد، گچ‌بری‌ها، تاق و قوس‌ها، این پژوهش در پی‌شناخت وضعیت معماری بقاع متبرکه شهر کازرون و آثار مرتبط به آن، همچنین فضاها، کارکرد، مصالح و ساختار معماری آن‌ها برآمده است. سؤال اصلی این پژوهش این است که سبک معماری شهر بیشاپور چه تأثیری بر معماری بقاع متبرکه و امامزادگان شهر کازرون گذاشته است؟ فرضیه این تحقیق بر این اصل استوار است که به دلیل نزدیکی کازرون به شهر باستانی بیشاپور در ساخت ساختمان‌های شاخص این کازرون و ازجمله بقاع متبرکه از نقشه‌های آتشکده‌ها استفاده شده و در نحوه استفاده از مصالح نیز بیشاپور الگوی مؤثری بوده است.

۱. پیشینه پژوهش

در خصوص این موضوع تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است؛ تنها پژوهش‌های مربوط به منطقه کازرون در خصوص بقاع متبرکه به پیشینه افراد مدفون در این اماکن پرداخته‌اند و کمتر به ساختار معماری آن‌ها توجه نموده‌اند. یکی از پژوهش‌های موجود کتاب مساجد تاریخی شهر کازرون اثر آقای مهدی تقی نژاد (تقی نژاد: ۱۳۸۴) است که نگارنده در این کتاب به معرفی و روند ساخت مساجد شهر کازرون پرداخته و نیز سابقه تاریخی، معماری و بانیان مساجد را بیان نموده است. دومین پژوهشی که به امامزادگان کازرون اشاراتی نموده کتاب زیارتگاه‌های فارس (صداقت کیش:۱۳۸۲) است که در قالب یک مجموعه ۲۷جلدی (دایره المعارف) در اختیار اداره اوقاف قرار گرفته است. در مورد کازرون کتاب‌های دیگری نیز چاپ گردیده که در میان مطالب آن‌ها اشاره‌های در مورد امامزادگان می‌توان یافت. (ثواقب: ۱۳۸۵)، (مظفریان:۱۳۸۱)، (زیاری: ۱۳۸۴)، (بهروزی: ۱۳۸۹)

۲. تدفین در دوره اسلامی

در قرآن آیات مشخصی برای تدفین ذکر شده «ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُو آنگاه به مرگ رسانید و در قبرش نهاد» (عبس: ۲۱) دفن کردن مرده در خاک به‌عنوان یکی از اصول مهم شریعت مورد تأکید قرار گرفته

است. کفن کردن و غسل کردن جز در مورد شهدا و خواباندن جسد به‌گونه‌ای که روی او به سمت قبله باشد امتداد زندگی امروز به جهان آخرت است. (گرابار،۱۳۷۵: ۱۷؛ ورجاوند،۱۳۷۱: ۳۰۱) با این وجود یکی از ویژگی‌های مهم اسلام امکان انطباق آن با فرهنگ‌های موجود در سرزمین‌های تازه مسلمان شده بود. ایرانیان نیز با پذیرش اسلام بخش مهمی از اسطوره‌های خود را در مورد مرگ و آیین تدفین و ساخت مقابر حفظ کردند. علاوه بر گور دخمه‌ها و استودان‌ها، بقایای قبور به‌جای‌مانده از پادشاهان هخامنشی در نقش‌رستم و تدفین‌های کوه رحمت از قبل از اسلام نشان می‌دهد که ایرانیان با شیوه‌های دفن اموات آشنایی داشته‌اند. البته متأثر از دیانت زرتشتی در دوره ساسانی به گورهای آرامگاهی کمتر برخورد می‌شود؛ اما کشف تابوت‌های سنگی کتیبه‌دار و سنگ مزارهای متعدد از دوره ساسانی به‌ویژه در منطقه کازرون نشان می‌دهد که تدفین و وجود علائم و نشانه‌ها بر روی قبر برای ایرانیان دوره ساسانی مهم بوده است. (نصرالله‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۷) مفهوم خانه قبر با ساختن مقابر حداقل پس از سده دوم هجری در ایران رواج پیدا کرد و مفهوم مردگان با شأن بالای مذهبی به‌عنوان واسطی بین خداوند و مردم در قالب ساختن مقابر باشکوه بر سر گور اولیای مذهبی و گاه شاهان که خود را خلیفه مسلمین یا سایه خداوند بر روی زمین می‌پنداشتند رایج گردید.

۳. روند شکل‌گیری مجموعه‌های آرامگاهی در معماری ایران دوران اسلامی

در طول دوره اسلامی ایران، مجموعه بناهای آرامگاهی فاخری ساخته شده که گروه ویژه‌ای را در معماری تشکیل می‌دهند. هسته اولیه شکل‌گیری مجموعه‌های مزبور تدفین یک فرد شاخص مذهبی یا سیاسی بوده و سپس درهمان زمان یا در طول زمان‌های بعدی بناهای جانبی دیگری مانند مسجد، مدرسه، خانقاه، کاروان‌سرا و... به مقبره افزوده شده است. درگذشته، آرامگاه‌سازی و احترام به بزرگان و معصومین، زودتر از آنچه که تصور می‌شد به‌عنوان یکی از عادات سیاسی - مذهبی تشیع مطرح شد و با توجه به اینکه به‌طـور عمـده پیـروان تشیع به این بینش مفتخرند، می‌توان چنین نتیجه گرفت که بینش شیعه، در دوام، تقویـت و توسعه بقاع متبرکه و فرهنگ آرامگاه‌سازی از نقش اصلی و اساسی برخوردار بـوده اسـت. (شهرکی فرخنده،۱۳۹۵: ۳۲) نکته قابل‌توجه در مورد این مجموعه‌ها بخصوص مجموعه‌های آرامگاهی مذهبی، تأثیر اساسی آن‌ها بر روند شکل‌گیری و گسترش بسیاری از شهرهای ایران دوران اسلامی است. بدین معنا که در اغلب موارد مجموعه‌های مزبور هسته اولیه و مرکز ثقل تشکیل یک شهر شده‌اند. با توجه به اهمیت بنیادی این مجموعه‌ها در معماری ایران دوران اسلامی، کنکاش و پژوهش در ابعاد مختلف مبدأ و نحوه پیدایش و مبانی اعتقادی شکل‌گیری و توسعه آن‌ها از اهمیت فراوانی برخوردار است.

بناهای آرامگاهی از گوناگونی ویژه‌ای برخوردارند و در برابر مسجد که ویژگی‌های هماهنگ و یکنواختی را با خود به همراه دارند، خودنمایی می‌کنند. آرامگاه‌ها در سه گروه امام و امامزادگان، عارفان و مفاخر ملی در حقیقت واسطه‌هایی هستند که مردم ایران از آنان به‌عنوان واسطه ارتباط با گذشته و در نهایت به خدا بهره‌جویی می‌کنند (غروی، ۱۳۷۶: ۱۰). مقبره یا آرامگاه برای بزرگان، در ایران بیشتر از سایر کشورهای اسلامی موردتوجه بوده است؛ زیرا ایرانیان به اولیاء و بزرگان خود بسیار احترام می‌گذارند و آن‌ها را تقدیس می‌کردند (حاتم، ۱۳۷۹: ۱۰۲)

۴. موقعیت جغرافیایی و تاریخی کازرون

کازرون یکی از بخش‌های استان پهناور فارس است و به لحاظ موقعیت جغرافیایی در غرب آن واقع گردیده است. این شهرستان در منطقه‌ای به طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۳۵ دقیقه و عرض ۲۹ درجه و ۳۵ دقیقه، در جنوب استان فارس قرار دارد. دشت کازرون در ناودیسی قرار گرفته که قسمت بزرگی از آن را رسوبات دوران چهارم پوشانده است. (شیخ الحکمایی،۱۳۸۵: ۱۹). وسعت این شهرستان حدود ۴۱۱۹ کیلومتر مربع و ارتفاع متوسط آن از سطح دریا حدود ۷۳۲متر می‌باشد. به لحاظ نسبی این شهرستان در میان شهرستان‌های ممسنی در شمال وغرب، بوشهر و برازجان در جنوب غربی، فراشبند در جنوب و شیراز در شرق قرار گرفته است. آب و هوای کازرون نیمه خشک و هوای آن تقریباً گرم و مرطوب می‌باشد. پوشش گیاهی منطقه را گیاهانی نظیر (سدر، بلوط، بنه، انجیر و بادام کوهی و...) تشکیل می‌دهد. جمعیت شهر کازرون چیزی در حدود ۱۰۳ هزار نفر است

نخستین‌بار نام کازرون بر روی یک سکه عرب - ساسانی شناسایی شد. (gyselen ۲۰۰۹: ۲۲۰) اما یافت‌شدن آن بر روی یک گل مهر به خط پهلوی ساسانی از محوطه تُل قلعه سیف آباد (روستایی در نزدیکی کازرون) که در طی کاوش‌های باستان‌شناسی به دست آمد، دارای اهمیت زیادی است؛ زیرا نشان می‌دهد این بخش احتمالاً در دوره ساسانی وجود داشته و قدمت کازرون را به دوره ساسانی می‌رساند. (قاسمی و دیگران،۱۳۹۵: ۹۵) با افول شهر بیشاپور از قرن چهارم هجری و تحولات سیاسی و اجتماعی در منطقه، در حدود ۲۵ کیلومتری شرق شهر بیشاپور شهر جدید کازرون رونق یافت. مؤلف فردوس‌المرشدیه می‌نویسد: «تا قبل از شیخ ابواسحاق کازرونی شهر کازرون رونقی نداشت و از برکات شیخ مرشد قدس‌الله روح العزیز گبران به خدمت شیخ می‌آمدند و مسلمان می‌شدند و مردم از هر طرف آمدند و بر حوالی مسجد جامع و رباط شیخ خانه‌ها می‌ساختند و کازرون معمور شد» (محمود عثمان،۱۳۳۳: ۲۹-۲۸). به نظر می‌رسد شکل‌گیری این شهر در کنار شهر تاریخی بیشاپور از اهمیت به سزایی برخوردار بوده و رونق خود را حفظ نموده است. حضور اکثریت زرتشتیان در کازرون بنا به نوشته منابع تاریخی و جغرافیایی به اثبات رسیده است؛ به‌عنوان‌مثال مؤلف کتاب ارزشمند حدودالعالم (قرن سوم هجری) می‌نویسد: «اندروی دو آتشکده است که آن را بزرگ دارند» (حدودالعالم، ۱۳۷۲:۳۷۶). ابن حوقل نیز به وجود آتشکده در این شهر اشاره دارد: «در کازرون آتشکده‌های موسوم به جفته و در همان‌جا آتشکده دیگری معروف به کوذان است» (ابن حوقل،۱۳۶۶: ۴۳). توسعه بافت شهری در قسمت‌های خارج از محدوده شهر کازرون از جاهایی همانند مهرنجان، مشتان، درک و قلعه جهیدان آغاز گردید و سپس در پیوند با شهر جدید کازرون سیمای یک شهر قرن پنجمی را نمایان ساخت. از بافت قدیم شهر کازرون هنوز آثاری به‌جای‌مانده است که شاخص‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از بازار، حمام‌های عمومی، کاروان‌سرا، مساجد و بقاع متبرک

کازرون از نیمه دوم قرن چهارم که بیشاپور روی به ویرانی نهاد، مهم‌ترین شهر منطقه شد. این حوقل درباره کازرون می‌نویسد: «سیمای شهر کازرون در قرن پنجم هجری ترکیبی از روستاهای بزرگی بود که در نتیجه افزایش جمعیت به منتهی درجه توسعه خود رسیدند و از قِبل این توسعه مبادلات بازرگانی و تجاری را افزایش دادند.» (ابن حوقل،۱۳۶۶: ۴۴) این زمان اولین جرقه‌های شکل‌گیری یک مرکز شهری در مجاورت بیشاپور، حول محور خانقاه یکی از شیوخ کازرون به نام شیخ

ابواسحاق بن ابراهیم بن شهریاربن زادان فرخ کازرونی اتفاق افتاد. مجموعه مرشدی را می‌توان اولین کانون شکل‌گیری شهر جدید کازرون دانست. ابن بطوطه سیاح معروف مسلمان مراکشی در قرن هشتم هجری از کازرون ومجموعه مرشدی بازدید نموده ودر این باره می‌نویسد: «هرمسافر غریبی که به ایوان مرشدی می‌رسد اورا سه روز طعام داده پذیرایی کنند و خانه‌های آن از سنگ و گچ است». (ابن بطوطه،۱۳۳۷: ۱۴۹)

۵. تأثیر معماری شهر بیشاپور بر بقاع متبرکه شهر کازرون

بقایای به‌جای‌مانده از بناهای موجود در شهر بیشاپور که در طی یک سده اخیر در نتیجه کاوش‌های باستان‌شناسی از زیر خاک بیرون‌آمده است این دیدگاه را تقویت نموده که معماری بافت تاریخی شهر کازرون و به‌ویژه بقاع متبرکه تحت‌تأثیر معماری دوره ساسانی و اسلامی بیشاپور بوده است. یکی از ظرفیت‌های خوب منطقه کازرون وفور منابع گچ است. معادن سنگ گچ کازرون از بهترین معادن سنگ گچ موجود در ایران است و حتی تا امروز نیز این ویژگی را داراست و بخشی از محصول آن به خارج از کشور صادر می‌شود. همین ویژگی به همراه خاصیت عنصر گچ در استحکام آنی و قدرت انعطاف آن باعث شده که در معماری بناهای این دوره از گچ به حد زیاد استفاده شود. سنگ به‌عنوان دومین عنصر به‌کاررفته در معماری بناهای منطقه کازرون جزء مصالح ارزان قیمتی است که به حد وفور در دشت کازرون و کوه‌های اطراف وجود دارد. با درنظرگرفتن اینکه عمده بناهای موجود در مجموعه تاریخی بیشاپور از سنگ لاشه و گچ ساخته شده‌اند. (اصطخری،۱۳۶۸: ۱۱۳؛ مقدسی،۱۳۶۱:۶۴۵) طبعاً شهر کازرون که بعدها از ترکیب روستاهای مجاور بیشاپور شکل‌گرفته نیز از این الگو استفاده نموده است. در صحت این فرضیه همین بس که عمده بناهای ساخته شده در شهر کازرون از این دو عنصر به شکل زیاد استفاده کرده‌اند.

اگر سبک بومی را نوعی الگوبرداری از معماری موجود در شهر بیشاپور بدانیم در واقع معماری موجود در کازرون سبکی بومی است و خاص این منطقه. استفاده از مصالح بومی در ساخت بنا و الگوپذیری از طرح و نقشه‌های موجود در بناهای ساخته شده در بیشاپور مشخصه بافت تاریخی کازرون و بقاع متبرکه آن است. برخلاف سبک معماری و تزیینات بناهای سلطنتی بیشاپور بناهای موجود در کازرون فاقد تزیینات هستند و بسیار ساده‌اند. باوجود گذشت بیش از ۱۲۰۰ سال از دوره ساسانی معماری موجود در بافت تاریخی کازرون که درحال حاضر از دوره قاجار باقی مانده است توانسته به سبک وسیاق گذشته ادامه یابد.

به نظر می‌رسد شهر باستانی بیشاپور به‌عنوان یک الگوی بسیار مهم چه در ساختار نقشه‌ها و چه مصالح به‌کاررفته در ساختمان‌های آن تأثیری عمیق بر سبک معماری بناهای موجود در کازرون گذاشته است. استفاده از پلان چهارتاقی بدون شک متأثر از معماری دوره ساسانی و آتشکده‌های آن است که در دوره بعد از اسلام با تغییر کارکرد از یک بنای آتشگاهی به بناهای مذهبی و اداری ادامه یافته است. از جمله بناهای شاخص شهر بیشاپور که تأثیر زیادی بر معماری شهر کازرون داشته‌اند می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

فصل نامه علمی مطالعات بقاع و اماکن متبرکه

۱-۵. مدرسه دوره اسلامی

در محوطه ارگ شاهی بنایی باقی‌مانده (تصویر شماره ۱) که به سبک مدارس دوره اسلامی بنا شده است. این بنا که به احتمال زیاد ساسانی بوده و بعدها در دوره اسلامی دچار تغییر کاربری شده، متعلق به قرن چهارم هجری یعنی دوره آل‌بویه است. در صحن مرکزی این بنا ته ستون‌هایی وجود دارد که بر روی آن‌ها کتیبه‌هایی به خط کوفی نقر شده است. کتیبه‌های موجود بر پایه ستون‌ها کمک شایانی به تاریخ‌گذاری این بنا کرده است. بر روی ته ستون‌های مذکور، پایه‌هایی احتمالاً چوبی وجود داشته که نگه دارنده سقف بنا بوده‌است. ورودی این مدرسه به شکل خاصی است به‌طوری که با قامت ایستاده نمی‌توان واردآن شد. (شیرازی،۱۳۸۴: ۲۸۷)

(تصویر شماره ۱) مدرسه دوره اسلامی شهر بیشاپور
(آرشیو اداره کل میراث فرهنگی استان فارس: ۱۸۳۱)

۲-۵. چهار تاقی‌های بیشاپور

شهر بیشاپور به‌عنوان یک محوطه ساسانی دارای فضاهایی مرتبط با آیین زرتشت، دین رسمی دوره ساسانی است که مجموعه مذهبی چهارتاقی و فضای پیرامونی آن از جمله این بناهاست. این بنا در دوره‌های مختلف حیات شهر (تا دوره اسلامی) با تغییر کاربری مورداستفاده قرار می‌گرفته است. بقایای چهارتاقی ساسانی در جنوب شهر و تالار تشریفات بیشاپور (تصویر شماره ۲) که به صورت چهار ایوانه در قسمت ارگ شاهی به‌جای‌مانده است. (گیرشمن،۱۳۷۴، ج۲: ۲۴۰) الگوهای مناسبی برای بناهای مذهبی شهر کازرون بوده‌اند.

(تصویر شماره ۲) بنای چهارتاقی بزرگ بیشاپور معروف به تالار تشریفات
(آرشیو اداره کل میراث فرهنگی:۱۸۳۱)

۳-۵. مسجد جامع بیشاپور

در بخش جنوبی شهر بیشاپور بنایی بسیار عظیم از قرون نخستین اسلامی به‌جا مانده که در منابع تاریخی به نام مسجد بیشاپور از آن یاد شده است. (تصویر شماره ۳) این بنا که بخش‌هایی از آن از زیر خاک بیرون آمده است به‌طور یقین مسجدی است که به تقلید از مساجد قرن‌های نخستین اسلامی همانند مسجد جامع کوفه، دمشق و آندلس ساخته شده است. مسجد دارای یک صحن مرکزی بوده که اطراف آن را رواق‌هایی با ستون‌های متعدد تشکیل می‌داده است. (نوروزی،۱۳۸۲: ۱۵)

(تصویر شماره ۳) مسجد جامع بیشاپور
منبع: آرشیو اداره کل میراث فرهنگی استان فارس:۱۸۳۱

۶. بقاع متبرکه شهر کازرون

۱-۶. بقعه امام زاده اسماعیل

تا کنون پژوهشی در مورد بنا و شخص امامزاده صورت نگرفته است. ساختمان بقعه امامزاده اسماعیل (تصاویر شماره ۴) قبلاً بزرگ‌تر بوده و امروز فقط یک ساختمان مربع مستطیل از آن باقی مانده است. سایر قسمت‌های آن در نتیجه توسعه منازل مجاور و کوچه تخریب گردیده است. بنای موجود به طول ۵ متر و عرض ۳/۵ متر هنوز پا برجاست و به لحاظ اصالت مربوط به دوره قاجاریه است.

ورودی بنا دارای یک درب معمولی کوچک است که با استفاده از مصالح جدید (فلز) آن را پوشش داده‌اند. نمای بیرون ساختمان نیز به‌صورت ناشیانه‌ای با مصالح سیمان اندود شده است. این بنا یک ساختمان چهارگوش (مستطیل - مربع) است که قطر دیوارهای آن در راستای طول بقعه به یک متر می‌رسد و در عرض این قطر به ۵۰ سانتی متر کاهش می‌یابد. نوع مصالح به‌کاررفته در بنا متأثر از معماری محیط پیرامون و وفور منابع سنگ وگچ است. از گچ و سنگ در بدنه بنا و ساروچ در قسمت‌های پی و کف ساختمان استفاده شده است. برای پوشش سقف بنا از نوعی تاق که به تاق جناقی معروف است استفاده شده و شامل چهار لنگه تاق بوده که بین آن‌ها به صورت تاق تویزه تکمیل وسپس بین تاق‌های اصلی را پرنموده‌اند. بنا فاقد هرگونه تزیینات گچبری و معماری است و سفیدکاری آن با استفاده از ملات گچ در طی سال‌های متمادی قطر گچ را تا ۲۰ سانتیمتر افزایش داده است. به احتمال زیاد ازاره‌های بنا در محل اتصال پایه‌های تاق روی دیوار دارای تزیینات گچبری بوده که به مرور زمان تخریب و با ملات گچ اندود شده‌است.

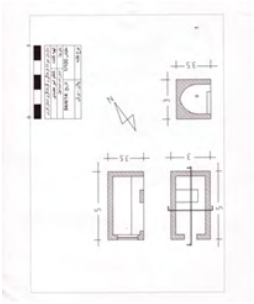

(تصاویر شماره ۴)

پلان و معماری بقعه امامزاده اسماعیل

منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی

شهرستان کازرون:۵۹۳۱

۶-۲. امامزاده زنده علی

بقعه امامزاده زنده علی (تصاویر شماره ۵)در محله بالای شهر کازرون و کنار خیابان امام رضاؑ واقع شده است. در فضای داخل بقعه سه سنگ قبر وجود دارد که بر اساس نوشته‌های موجود روی آن‌ها متعلق به:۱-زین الدین علی ۲-زاهد ابوبکر همدانی۳-ضیاء الدین مسعود که هر سه مربوط به قرن‌های هفتم و هشتم هجری و از عرفاً و مشایخ صوفیه هستند. شیخ زین الدین علی بن مسعود نجم الدین محمد از دانشمندان معروف کازرون است که پس از عمری ارشاد و هدایت مردم در کازرون درگذشت و بنا به رسم معمول آن دوران در همین مکان که به احتمال زیاد خانقاه وی بوده دفن شده است. شیخ زاهد ابوبکر همدانی نیز از مریدان شیخ زین الدین بوده و به همراه استاد در همین مکان مدفون شده است. ضیاء الدین مسعود نیز از دانشمندان وعرفای هم دوره شیخ زاهد بوده است که در این مکان مدفون است. سنگ قبر موجود در این بنا به خط کوفی مزهر نوشته شده است. بنای مذکور در حال حاضر فاقد تزیینات معماری است ولی به‌نظر می‌رسد باید در زمان ساخت و تا قبل از تعمیرات اساسی در سال ۱۳۷۸ در قسمت‌های مختلف، تزیینات گچبری و کاربندی داشته است. متأسفانه این تزیینات از بین رفته و اثری از آن‌ها دیگر نیست. سقف بنا با استفاده از چهار ستون حفظ شده و برای استفاده درست از بنا چهار طرف چهارتاقی بسته شده و از دو ضلع جنوبی و شرقی دو درب کوچک برای دسترسی باز نموده‌اند. در اطراف این چهار تاق با یک عقب‌نشینی سه متری یک چشمه به بنا افزوده‌اند. برای پوشش دهانه‌های تاق‌ها از تاق جناقی ملایم استفاده شده و با بکارگیری گچ و سنگ لاشه دهانه‌ها، سقف و بدنه را ساخته‌اند.

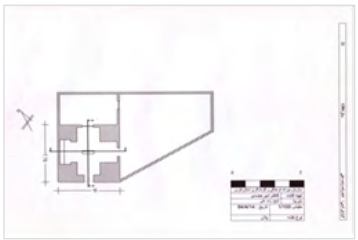

(تصاویر شماره ۵) پلان و معماری بقعه امامزاده زنده علی
منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱

۶-۳. سلطان پیرحسن

بقعه سلطان پیرحسن (تصاویر شماره ۶) در خیابان امام رضا و محله بالا واقع شده است. این بقعه به مساحت ۶۰۰ متر مربع با احتساب حیاط یکی از بقاع بزرگ کازرون و محل تدفین تعدادی از عرفاً و شیوخ صوفی این شهر بوده است. بخش‌هایی از بنا به دلیل مرور زمان دچار تغیرات اساسی شده است. بقعه مذکور شامل دو قسمت است؛ قسمت اول ساختمان اصلی شامل دو چهارطاقی به هم پیوسته که آرامگاه فرد متوفی را در بر می‌گیرد و دوم ساختمان مجاور و چسبیده به بنا که احتمالاً محل نگهداری مواد اولیه غذایی و یا شاید چهارپایان زائرین بوده‌است.

فصل نامه علمی مطالعات بقاع و اماکن متبرکه

وضع موجود بنا نشان‌دهنده این است که در طی دوره‌های مختلف تغییراتی در کف و بدنه بنا صورت‌گرفته به‌طوری که ارتفاع چهارطاقی آرامگاه را تا ۳۱۰ سانتیمتر کاهش داده است. تغییرات ایجاد شده را در زمینه پر کردن کف بنا از روی کوتاه بودن ستون‌ها و شروع طاق می‌توان متوجه شد. چهار طاقی اصلی که محل دفن سلطان پیر حسن محسوب می‌شود دارای گنبدی نسبتاً بزرگ و به ابعاد ارتفاع۲۰* عرض۱۰۰* طول۲۰۰ سانتیمتر است. با مسدود کردن سه تا از ورودی‌های چهارطاقی یک ساختمان چهار ایوانه درست کرده‌اند و قبر درست در مرکز چهارطاقی اصلی قرار گرفته است. برای نگهداری سقف روی ستون‌ها طاق‌های جناقی اجرا نموده‌اند. بنا فاقد تزیینات معماری است و چنانچه تزئیناتی هم داشته در اثر تعمیرات سال‌های گذشته تخریب و از بین رفته است. چهارطاقی دوم نسبت به چهارطاقی اصلی کوچک‌تر بوده اما به لحاظ نوع معماری و نحوه طاق‌های جناقی و پوشش سقف بنا از یک سبک پیروی می‌کنند. یک گنبد کوچک الحاقی در پشت بام بر روی گنبد چهارطاقی اصلی و با استفاده از سنگ و گچ و اندود سیمان ساخته شده است.

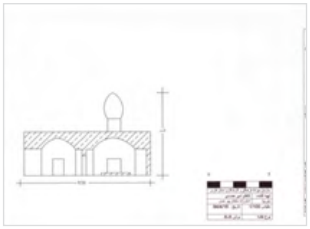

(تصاویر شماره ۶) پلان و معماری بقعه امامزاده پیرحسن
منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱

۴-۶. بقعه امامزاده ابوالفتح

بقعه امامزاده ابوالفتح (تصاویر شماره ۷) در ورودی شهر فعلی کازرون واقع شده است. ساختمان این بقعه متعلق به دوره قاجاریه بوده و مدفن دو نفر از شخصیت‌های مذهبی است. متأسفانه هیچ اطلاعات دقیقی در این زمینه وجود ندارد اما زائرین این بقعه معتقدند این مکان محل دفن امامزاده فتح و پدرش است. نقشه این بقعه از ترکیب دو چهارطاقی تشکیل شده؛ چهارطاقی اول یا ورودی بنا، ۱۳/۱۰ارتفاع*۴عرض*۴/۸طول متر و چهارطاقی دوم یا صحن مرکزی بقعه به ابعاد ۳*۴*۴/۳۰ متر. کف بقعه به مرور زمان و در طی مرمت‌های سال‌های گذشته پر شده و هم سطح زمین‌های اطراف گردیده است. همین موضوع باعث کوتاه شدن سقف بنا گردیده است. در چهارطاقی دوم که محل دفن محسوب می‌شود برای تأمین روشنایی بنا دو باب پنجره کوچک تعبیه شده بوده که در سال‌های اخیر به دلیل سرقت و ناامنی با تیغه‌های بلوک سیمانی مسدود شده‌اند.

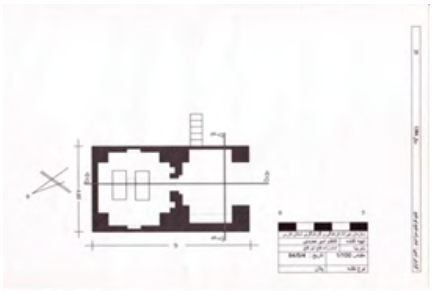

(تصاویر شماره ۷) پلان و معماری بقعه امامزاده ابوالفتح
منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱

۵-۶. بقعه بی‌بی صلاح خاتون

بقعه بی‌بی صلاح خاتون (تصاویر شماره ۸) در محله کوی علیا در مجاورت پارک سیدامین الدین واقع شده است. بقعه مذکور در حدفاصل خیابان براتی وامام رضاؑ ومجاورت بقعه سلطان پیرحسن است. گفته شده این بقعه مدفن یکی از زنانی است که بنا به روایتی به لحاظ نسب به امام موسی کاظمؑ می‌رسد. مساحت این بقعه بدون احتساب حیاط مرکزی حدود ۶۰مترمربع است. پلان بقعه شامل یک چهارتاقی تغییر شکل یافته و یک ایوان ورودی چهارتاقی شکل است. همانند سایر بقاع دیگر مصالح مورد استفاده در بنا سنگ لاشه وگچ است. پوشش سقف این بقعه که با استفاده از تاق‌های جناقی ساخته شده با شیب ملایم از طرف ستون‌ها به سمت شمال و نوک گنبد ختم می‌شود. در سال‌های اخیر با کمک خیرین واداره اوقاف وامورخیریه مرمت‌هایی با استفاده از سیمان در قسمت‌های بیرونی بنا انجام شده که به نمای سنتی آن آسیب رسانده است. کف بنا نیز با استفاده از مصالح جدید موزاییک شده که هیچ‌گونه سنخیتی با بنا ندارد.

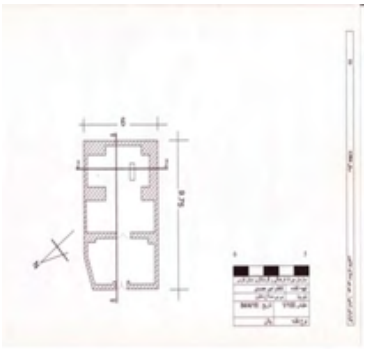

(تصاویر شماره ۸) پلان و معماری بقعه امامزاده بی‌بی صلاح خاتون
منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱

۶-۶. امامزاده فرزندزاده

بقعه معروف به امامزاده فرزندزاده (تصاویر شماره ۹) در خیابان شهید پهلوانی کنار میدان رحیمی واقع شده و به لحاظ پیشینه تاریخی متعلق به دوره قاجاریه است. بنای اصلی امامزاده فرزندزاده یک چهارطاقی تغییر شکل یافته است. همانند سایر اماکن متبرکه دیگر در ساخت این بقعه نیز از طاق تویزه به شکل جناقی استفاده شده و ابتدا طاق‌های تویزه‌ای بر روی پایه ستون‌های اصلی چهارگانه نصب و سپس با یک شیب ملایم گنبد خفته اجرا شده است.

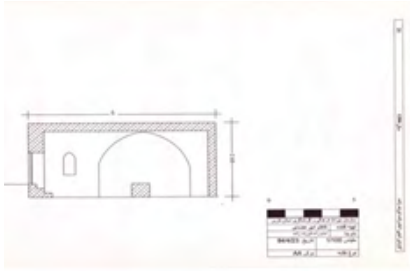

(تصاویر شماره ۹) پلان و معماری بقعه امامزاده فرزندزاده
(منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱)

۶-۷. بقعه شاهزاده محمد

این بقعه (تصاویر شماره ۱۰) در خیابان شریعتی کوچه رهایی واقع شده و به لحاظ سبک معماری و مصالح به‌کاررفته در آن مربوط به دوره قاجاریه است. کف بنا نسبت به سطح کوچه یک متر پایین‌تر است یعنی برای رسیدن به سنگ قبر و ضریح باید سه پله ۳۰ سانتیمتری را پایین رفت. طرح اصلی بنا یک چهارطاقی است که جرزهای آن به مرور زمان دچار تغییراتی گردیده است. ستون‌ها برای محل بار و نگهداری از سقف سنگین گنبد با استفاده از طاق تویزه و طاق‌های جناقی به هم وصل شده‌اند. در فاصله ۵۰ سانتی متری از آخرین پله ضریح چوبی و قبر شاهزاده محمد قرار گرفته است ولی متأسفانه از خود سنگ قبر اثری نیست (ابعاد این قبر به طول و عرض وارتفاع ۸۰×۱×۲ می‌باشد). در ضلع شمالی این بنا سنگ قبری به خط نستعلیق و چسبیده به دیوار قراردارد که تاریخ ۱۳۳۰ه‍-ق را نشان می‌دهد همچنین سنگ قبر دیگری به خط نستعلیق که تاریخ ۱۳۱۴ ه.ق را دارد در بنا موجود است.

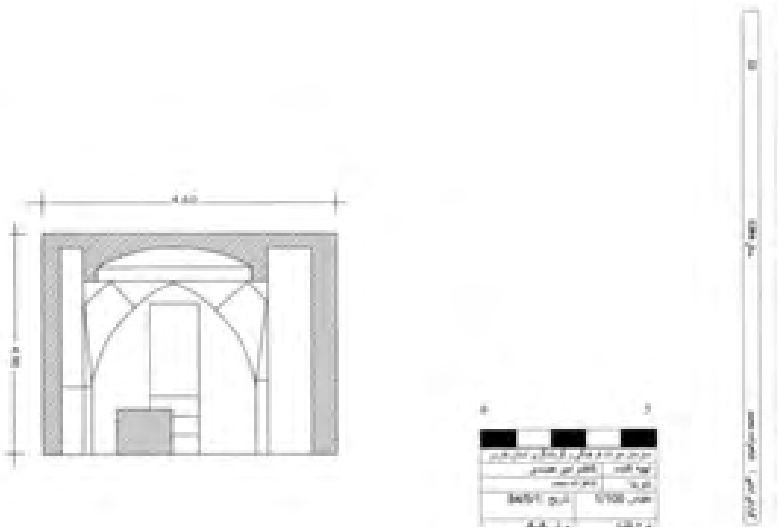

(تصویر شماره ۱۰) پلان و معماری بقعه امامزاده شاهزاده محمد
(منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱)

۸-۶. امامزاده میر عبدالله

این بقعه (تصاویر شماره ۱۱) در ضلع جنوبی میدان شهدا ودر محله مصلی واقع شده است. بقعه مذکور یکی از بقاع تقریباً سالم موجود در شهر کازرون است که به لحاظ معماری دارای پلان منحصر به فردی است و تغییرات اساسی را در کاربری بنا درآن شاهد هستیم. پلان بقعه میرعبدالله ترکیبی است از یک چهارتاقی بزرگ ویک راهرو بزرگ که اطراف این چهارتاقی را در بر می‌گرفته است. پس از عبور از پیشخوان جلویی از طریق ایوان ضلع غربی وارد چهارتاقی مرکزی بنا می‌شویم. به لحاظ اصول معماری ستون‌های اصلی چهارتاقی مرکزی استاندارد اولیه خود را حفظ نموده و دچار تحریف نشده است. در قسمت سقف بنا، همانند پوشش چهارتاقی‌ها که گنبدهای برافراشته را بااستفاده از تکنیک تبدیل چهارگوش به دایره درست می‌کردند، اجرا نموده‌اند. درقسمت انتهایی راهروی ضلع شرقی بنا چهارتاقی کوچکی است که محل اصلی مزار میرعبدالله وسنگ قبر اوست. در سال‌های اخیر تعمیرات جدیدی با استفاده از موزاییک و سنگ وآهن در قسمت‌های مختلف بنا صورت گرفته است.

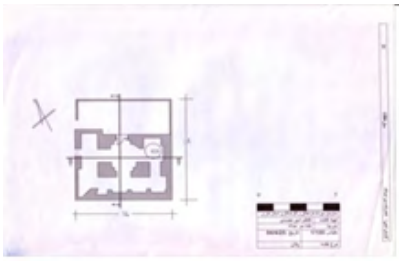

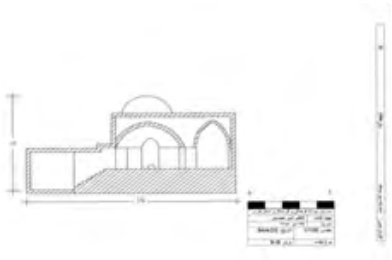

(تصاویر شماره ۱۱) پلان و معماری بقعه امامزاده میر عبدالله
(منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی شهرستان کازرون:۵۹۳۱)

نتیجه‌گیری

بررسی منابع جغرافیایی تاریخی قرون نخستین اسلامی حکایت از این دارد که منطقه‌ای که این پژوهش در خصوص آن صورت‌گرفته زمانی یکی از مناطق مهم ولایت پارس بوده است. با شکل‌گیری شهر فعلی کازرون و رشد و رونق آن از قرن چهارم هجری به بعد بسیاری از ویژگی‌های شهر قدیم بیشاپور در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به شهر جدید انتقال یافت و عملاً کازرون نقش بیشاپور را از قرن چهارم به بعد به عهده‌گرفت. این شهر حول محور مراکز مذهبی و مجموعه مرشدی (کاروان‌سرا، خانقاه، مسجد، دارالشفاء و...) رشد و توسعه یافت و محلات مختلف شهر به تناسب کارکرد ساکنانش شکل گرفتند. به تناسب رشد خانقاه شیخ ابواسحاق، کازرون شاهد حضور برخی علما و شیوخ تصوف گردید و این نقطه مرکز و مأمنی برای گسترش یکی از فرقه‌های صوفیانه قرن چهارم و پنجم هجری گردید. عناصر معماری شکل‌گرفته در شهر کازرون از قرن‌های نخستین اسلامی متأثر از معماری یکی از شهرهای مهم باستانی مجاور کازرون یعنی بیشاپور بود و بیشاپور نیز وامدار یک مکتب هنری مهم یعنی دوره ساسانی بود. قابلیت بالای چهارتاقی برای فضاسازی در دوره‌های بعدی نیز مورداستفاده قرار گرفت. شواهد زیادی در دست است که تعداد زیادی از چهارتاقی‌ها، بعد از حمله اعراب به ایران و پس از اسلام، به مسجد تبدیل شدند.

استفاده از سبک‌های معماری سنتی در ایران و آرایه‌های به‌کاررفته در ساختمان‌های موجود در کشور در معماری بقاع متبرکه کازرون به‌وضوح قابل‌مشاهده است و اصولاً زمانی می‌توان حرف از معماری سنتی زد که این دسته از آرایه‌های سنتی را در معماری بتوان دید.

از مجموع هشت ساختمان (بقعه) متبرکه‌ای که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت پلان هر هشت بقعه برگرفته شده از چهارتاقی‌های ساسانی هستند با این تفاوت که در برخی از بقعه‌ها (بقعه) پلان چهارتاقی دچار تغییراتی در جرز و پایه ستون‌ها شده بودند. اما پلان بقاع متبرکه، با کمترین تغییر همان چهارتاقی ساسانی بود که با رعایت اصول معماری از یک مربع با استفاده از گوشواره‌ها به هشت‌گوش و نهایتاً گنبد بر آن‌ها سوار شده است. اکثر بناهای مورد بررسی واقع شده در طول دوره‌های مختلف دچار مرمت‌های اساسی شده‌اند و کف آن با استفاده از مصالح و خاک پرشده به‌طوری که ارتفاع کف بنا تا شروع پاکار قوس از روی ستون‌ها کمتر از ۱/۵ متر است این در حالی است که باید این ارتفاع ۲/۲۰ متر باشد. در بین بناهای بررسی شده سه بنا دارای هنر رسمی‌بندی و کاربندی بودند. ساختمان بقعه زید بن علی، شاهزاده محمد و میر عبدالله جزء این گروه از بناها بودند که معمار برای تزیین گنبد و نگه‌داشتن آن از هنر رسمی‌بندی استفاده نموده است. در ساختمان امامزاده زید بن علی معمار از کاربندی برای پوشش سقف استفاده نموده است. با وجود استفاده از تاق و قوس در پوشش چهارتاقی‌های موجود هیچ‌کدام از بناها دارای گنبد رفیع و رک نیستند تنها سبک گنبد مورداستفاده در این بناها طرح گنبدخانه و استفاده از عرقچین در پوشش سه بنا است. در تمامی ساختمان‌های موجود استفاده از تاق تویزه به‌عنوان برجسته‌ترین و شاخص‌ترین نوع تاق عمومیت دارد. تاق‌های جناقی برای ایوان‌ها و راهروهای مجاور چهارتاقی‌ها ویژگی بارز این بناهاست. در تعداد زیادی از این بناها فضای جلوی چهارتاقی اصلی دیده می‌شود که در معماری به نام پیش‌خوان جلویی معروف است. کارکرد این بخش در معماری بقعه‌ها بیشتر

به‌خاطر رعایت حرمت و حجاب ساختمان اصلی بوده است.

مصالح به‌کاررفته در اکثر بناهای بررسی شده از سنگ لاشه و گچ است و عموماً برای پوشش دیوارها از اندود گچ استفاده شده است. برای اجرای تاق و تویزه‌ها از نی ولویی جهت قالب‌های گچی و فرم دهی آن‌ها استفاده شده است. اکثر بناها فاقد تزیینات معماری هستند و اگر هم دارای تزیینات گچ‌بری بوده‌اند در دوره‌های بعد این تزیینات توسط معماران محلی با اندود گچ پرشده‌اند. نمونه این تخریب‌ها را در امامزاده سلطان پیرحسن می‌توان مشاهده نمود. تنها در دو بنا با استفاده از ایجاد پنجره در حاشیه گنبد، نور لازم داخل بنا تأمین شده و بقیه فاقد نور لازم و روشنایی طبیعی هستند. به احتمال زیاد پس از بازسازی گنبد این دست بناها پنجره‌ها مسدود شده‌اند. در تعدادی از بناها در بدنه دیوار و سقف طاقچه‌هایی پیش‌بینی‌شده که در اصطلاح معماری به این طاقچه‌ها کلیل دسته سبدی می‌گویند. تعدادی از آرامگاه‌ها فاقد سنگ قبر و کتیبه هستند و صرفاً از روی روایات و به‌صورت سینه‌به‌سینه گفته شده که محل دفن فلان شخص هستند. در تعدادی از آرامگاه‌ها نیز سنگ قبرهایی وجود دارد که روی آن‌ها با استفاده از آیات قرانی و احادیث تزیین شده است. سبک برخی از این سنگ قبرها همانند سنگ قبرهای قرون پنجم و ششم هجری است. استفاده از خطوط کوفی گل‌دار در سنگ قبر میر عبدالله نمونه‌ای از قدمت این بناست. سه تا از سنگ قبرها صندوقی شکل بوده‌اند که متأسفانه آسیب جدی دیده‌اند و به‌صورت تلی از سنگ در گوشه آرامگاه بر روی‌هم ریخته شده‌اند.

کتاب‌نامه

قران کریم

آیت الله زاده شیرازی، باقر (۱۳۸۳). ***مجموعه مقالات سومین کنگره تاریخ معماری وشهرسازی ایران-ارگ بم***. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.

ابن عثمان، محمود (۱۳۳۳). ***فردوس المرشدیه فی اسرار الصمدیه***. به کوشش ایرج افشار. تهران: انجمن آثار ملی.

ابن بلخی (۱۳۷۸). ***فارسنامه***. تصحیح وتوضیح دکتر منصور رستگار فسایی. تهران: انتشارات امیرکبیر.

ابن حوقل، محمد بن علی (۱۳۶۶). ***سفرنامه ابن حوقل (ایران در صوره الارض)***. ترجمه جعفر شعار. تهران: امیر کبیر.

ابن خردادبه، ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله (۱۳۷۱). ***مسالک و الممالک***. ترجمه سعید خاکرند. تهران: خواجه حسن.

ابن بطوطه، محمد بن عبدالله (۱۳۷۶). ***سفرنامه ابن بطوطه***. ترجمه محمدعلی موحد. تهران: سپهر نقش،.

اتینگ‌هاوزرن، ریچارد و گرابار، الگ (۱۳۷۸). ***هنر و معماری اسلامی***. ترجمه یعقوب آژند. تهران: انتشارات سمت.

اصطخری، ابواسحق ابراهیم (۱۳۶۸). ***مسالک و الممالک***. به اهتمام ایرج افشار. تهران: علمی و فرهنگی.

افشار، ایرج (۱۳۸۲). ***پژوهشی در نام شهرهای ایران***. تهران: انتشارات روزنه.

الگ گرابار (۱۳۷۵). «اولین بناهای یادبود اسلامی». ***فصل‌نامه اثر***. ترجمه کلود کرباسی. ش ۲۶-۲۷. تهران: سازمان میراث فرهنگی.

بهروزی، محمدجواد (۱۳۸۹). ***شهرسبز***. شیراز: کانون تربیت.

پرویز ورجاوند (۱۳۷۱). «بقعه». ***دائره المعارف تشیع***. زیر نظر احمد صدر حاج سیدجوادی. ج ۳. تهران: مؤسسه دائر ه المعارف تشیع.

ثواقب، جهانبخش (۱۳۸۵). ***جغرافیای تاریخی بیشابور و کازرون***. تهران: کازرونیه.

زیاری، کرامت الله (۱۳۷۱). «شرایط جغرافیایی تعیین حوزه نفوذ شهر- مطالعه موردی کازرون». ***رشد آموزش جغرافیا***. شماره۲۹.

شهرکی فرخنده، مرجان (۱۳۹۵). «بررسی قبور و آرامگاه‌های دوره اسلامی سیستان». ***مطالعات تاریخ اسلام***. شماره ۲۹.

قاسمی، پارسا و دیگران (۱۳۹۵). «بازسازی تقسیمات استان ساسانی بیشابور با کشف تعدادی نام جای جدید از گل مهرهای محوطه قلعه سیف آباد- کازرون». ***پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران***. شماره۹۱.

غروی، مهدی (۱۳۷۶). ***آرامگاه در گستره فرهنگ ایرانی***. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

کیانی، محمدیوسف (۱۳۷۷). ***معماری اسلامی***. ترجمه ایرج اعتصام. تهران: شرکت پردازش و

برنامــه ریــزی شــهری.
گیرشمن، رومن (۱۳۷۹). ***بیشاپور***. ترجمه اصغرکریمی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد (۱۳۶۱). ***احسن التغاسیم فی معرفه الاقالیم***. ترجمه علینقی منزوی. تهران: شرکت معلمان و مترجمان.
مؤلف نامعلوم (۱۳۷۲). ***حدود العالم***. ترجمه منوچهر ستوده. تهران: طهوری.
نوروزی، رضا ودیگران (۱۳۸۲). ***گزارش حفاری فصل سوم مسجد جامع بیشاپور***. شیراز: آرشیو مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی استان فارس.
نصرالله زاده، سیروس (۱۳۸۵). ***کتیبه‌های پهلوی کازرون***. تهران: کازرونیه.
Gyselen, R., 2009, ***Arab-Sasanian Copper Coinage Veröffentlichungen der numismatischen Kommission***, Band 34 , Wien, Österreichische ***Akademie der Wissenschaften***